

Bogo Grafenauer

VPRASANJE SREDNJEVEŠKE ETNIČNE STRUKTURE PROSTORA JUGOSLOVANSKIH NARODOV IN NJENEGA RAZVOJA

1. Terminologija in vsebina pojmov

Vprašanje etnične strukture je — kakor v drugih obdobjih tudi v srednjem veku — v marsičem težje na ozemlju, na katerem se je po zaključku oblikovanja narodne zavesti v moderni dobi razvilo več narodov, kakor na ozemlju, na katerem se je v tisoč- in večletnem razvoju razvil en sam narod, čeprav iz različnih korenin in sestavnih delov. Vprašanje zahteva pri obravnavanju toliko večjo vestnost, kolikor bolj so ti narodi sorodni — s tem namreč odpadejo pri njihovem razlikovanju naravni etnični kriteriji (zlasti jezikovno razlikovanje) — in na kolikor širšem vnesnem ozemlju se je njihova preteklost prepletala med seboj. Z vnašanjem sodobne vsebine (in elementov narodne zavesti) v glasovno iste izraze preteklosti, s katerimi označujemo tudi danes razne etnične skupine (narod, imena konkretnih narodov itd.), se je že tako težko vprašanje pri premalo vestnem in teoretično nerazjasnjenem raziskovanju le še bolj zapletlo. Na takšno neprečiščeno razumevanje pojmov se je v preteklosti le prepogosto opiralo dokazovanje o geografskem razprostitiranju tega ali drugega današnjega naroda (in njegove pravice do te ali druge pokrajine). Tako so se vprašanja treznega znanstvenega analiziranja prepletala s čustvenimi stališči političnih teženj. To se je kazalo v zgodovinoписju zlasti v sistematičnem in zgolj faktološkem zbiranju podatkov o pojavih imen današnjih narodov v različnih pokrajinah, ki ga ni spremljala analiza, kaj takšna imena tu ali drugje pomenijo,¹ v jezikoslovju pa v težnjah, prenesti ob analizi tipov krajevnih in osebnih imen današnje narodnostne enote v začetno razdobje nastajanja narodnostnih skupin pri Slovanih.² Takšno nerazčiščeno

¹ Prim. V. Derić, O srpskom imenu u Staroj Srbiji i Makedoniji, Beograd, 1914; isti, O srpskom imenu po zapadnijem krajevima našega naroda, 2. izd., Beograd 1914; V. j. Klaić, Hrvati i Hrvatska (Ime Hrvat u povijesti slavenskih naroda), 2. izd., Zagreb 1930; a n o n i m o, Makedonskate slavljani są bulgari (svidetelstva i dokumenti), s. l., s. a. (1937?) in slična dela.

² J. Stanislav, Slovenský juh v stredoveku I—II, Turčianski Sv. Martin, 1948; isti, Dejiny slovenského jazyka I, 2. izd. 1958, 155—212; A. Isačenko, Jazyk a pôvod frizinských pamiatok, Bratislava 1943; E. Pauliny, Fonologický vývin slovenčiny, Bratislava 1963; I. Popović, Geschichte der serbokroatischen Sprache, Wiesbaden 1960, 29—44; gl. za druge podobne

uporabo terminologije — ki more vzbujati vsaj dvom o pravilnosti misli, ki se skrivajo za stavki — srečujemo še vse do danes v delih s področja etnografije in filologije, pa tudi zgodovinopisja.³

Pri tem vprašanju se spričo vsega tega še ostreje kot navadno postavlja zahteva, da mora zgodovinar uporabljati le pojme z razčiščeno vsebino in njenimi dimenzijami za dobo, o kateri govori. Tudi izrazi »narod, ljudstvo, plem« (lat. *natio, populus, gens*; grš. *ἔθνος, ἔθνος, γένος*; v srednjeveški nemščini *volc, stam*, v 14. st. tudi *nation*; itd.) spadajo med številne družboslovne termine, ki so v preteklosti spreminjali svojo vsebino in pomen. Seveda je jasno, da v srednjem veku ni mogoče povezovati s temi izrazi moderne opredelitve naroda (npr. »zgodovinsko nastala, stalna skupnost jezika, gospodarske povezanosti, ozemlja in duševnega ustroja, ki se izraža v posebnosti kulture«;⁴ manj precizno »specifična skupnost, nastala na podlagi družbene delitve dela eplohe kapitalizma, na strnjenem ozemlju in v okviru skupnega jezika in blizke etnične (sic!) ter kulturne sorodnosti sploh«;⁵ »po jeziku, tradiciji in politični zavesti povezana človeška skupina kot geografsko omejena enota«;⁶ pri tem se pojavljajo bolj »objektivne« opredelitve in pojmovanja s težiščem na jezikovnih skupnostih, ter »subjektivne« s težiščem na »narodni zavesti ali narodnem čustvovanju« prebivalstva določene države ali ozemlja, medtem ko se opredeljuje kot bistvo nacionalizma »zavest o različnem značaju različnih narodov in želja, pomnožiti nji-

teorije in koncepte A. Kuhar, *Slovene medieval History, Selected Studies*, New York - Washington 1962, *The Monuments of Freising*, 114—125. Tudi dokazovanje J. Zaimova, *Die bulgarischen Ortsnamen auf -ist aus *itj und ihre Bedeutung für die Siedlungsgeschichte der Bulgaren in den Balkanländern*, *Linguistique balkanique* IX, 1965, 5—80, predpostavlja isti nezapaženi (in neobravnavani) prehod od toponomastičnih dejstev do kategorij današnjega pojmovanja, ki stoje — v delu samem nevidni — kot PREDSDOKI pred končnimi sodbami.

³ Za filologe prim. op. 2; za etnografe način obravnavanja pri B. Drobňakové, *Etnologija naroda Jugoslavije*, Prvi del, Beograd 1960, 94—108; za zgodovinarje — le kot enega od primerov, ki niso redki — L. Havlik, *Veliká Morava a středoevropské Slované*, Praha 1964, in znaten del tu str. 449—464 navedene literature. Podobne pojave srečujemo tudi v nekaterih novejših delih bolgarskega zgodovinopisja glede Slovanov v Makedoniji: tako npr. pri V. Tapkovi-Zaimovi, *Našestvija i etničeskite promeni na Balkanite*, Sofija 1966, 75—79, ki omenja Makedonijo kot del jugozahodne Bolgarije in Sloane v Makedoniji in Albaniji kot del »bolgarske« skupine (pri sklepanju te vrste z jezikovne podobnosti na etnično pripadnost bi mogli na isti način zamenjati npr. termin »vzhodnoslovanska skupina« z označbo »ruska skupina« in podl.). Pozneje se bomo dotaknili tudi še konceptaj D. Angelova, ki spadajo v isto vrsto sklepanja.

⁴ Sperans (E. Kardelj), *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana 1959, 27 (po J. V. Stalin, 1913, gl. Sodimenija 2, 1946, 296).

⁵ E. Kardelj, n.d., 2. izd., Ljubljana 1957, 34.

⁶ K. D. Bracher, v *Fischer Lexikon* 2, *Staat und Politik*, 1957, 198: eine durch Sprache, Tradition und politisches Bewusstsein zusammenhängende Menschengruppe als geographisch umgrenzte Einheit; slično E. Bayer, *Wörterbuch der Geschichte*, Stuttgart 1960, 346 sl., z razlikovanjem subjektivnega in objektivnega pojmovanja.

hovo moč, svobodo in blagostanje, vključno lastnega »roda«⁷ itd.). Vendar pa je očitno, da so v navedenih opredelitvah, ki bi jih seveda mogli še močno pomnožiti, poleg izrazito družbenozgodovinskih in na moderno zgodovino navezanih elementov (zlasti »narodne zavesti« in njenih podlag) tudi takšni elementi, ki so zvezani že s samo pri-
rodo človeka kot takega (zlasti jezikovna skupnost prebivalstva na določenem ozemlju).⁸ Spoznanje tega razlikovanja med človeškimi skupnostmi je gotovo že prastaro in se zato tudi v srednjem veku postavlja vprašanje, kakšne pojmovne kategorije so tedaj poznali za povezanost človeških skupin na tej podlagi in kako daleč so se te kategorije v fevdalnem obdobju že razvile in uveljavile.

Pred stikom južnih Slovanov z izročili mediteranske civilizacije, ki so jim jih posredovali, preoblečene v krščansko obleko, največ južni in zahodni sosede, so bile povezave te vrste pri njih omejene vsekakor le na plemenske skupnosti (etnologi opredeljujejo to npr. »večje število družin, rodov ali vaških skupnosti, ki imajo isti jezik, podobne ureditve, navade in običaje in so v svojem rodbinskem ali rodovnem jedru skupnega izvora«, ali »skupina, ki je samostojna v gospodarskem pogledu, govori isti jezik in živi na enak način... pojem sam na sebi ne vsebuje nikakega političnega elementa«; za dobo preseljevanja narodov je »gens hkrati tudi politično telo, sicer pa velja: »če označujemo zavest o skupnem izvoru kot poglobitvi kriterij etničnega mišljenja, se zdi opravičeno uporabljati pojem plemle za etnične enote«, ki niso nujno tudi »politične skupnosti«).⁹ Od stika s starimi civilizacijami, izraženega v nastajanju poldržavnih in državnih oblik ter v širjenju krščanstva, se razširjajo med južnimi Slovani v tem pogledu pojmovanja tedanje zgodnjefevdalne in fevdalne Evrope, zvezana zlasti s terminologijo, kakršno za etnične skupnosti uporablja Biblija. Zadnje velja še posebej za vse pisane spomenike, ki so se nam ohranili skoraj do konca srednjega veka, saj izvirajo pri južnih Slovanih skoraj do konca tega obdobja tako rekoč izključno od duhovnikov in se v njih pogosto zelo izrazito občuti terminologija Biblije.¹⁰

⁷ Fr. Hertz, Nation, nationale Ideologie und Nationalismus, v Grundbegriffe der Geschichte, Bertelmans Verl., Gütersloh, 1964, 243—255. Zelo mnogo pozornosti posveča tem vprašanjem tudi E. Lemberg, Nationalismus I, 1964, 16—20, 35—226, II, 1964, 29—52.

⁸ Za tako razlikovanje primum, Br. Durdev, Osnovna istorisko-etnična pitanja u razvitku južnoslovenskih naroda do obrazovanja nacija, Pregled, Sarajevo, XII/2, 1960, 1—13, in Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda, Sarajevo 1964, 13—36. Ista vprašanja obravnava tudi Lemberg, n.d. II, 34—45, vendar pretežno z drugačnim stališčem sodobnega sveta.

⁹ R. Trimbörn, Lehrbuch der Völkerkunde, 5. izd., Stuttgart 1958, 176 sl.; Kaj Birket-Smith, Putovi kulture, Zagreb 1960, 278; A. More-G. Davy, Des clans aux Empires, v L'Evolution de l'Humanité VI, Paris 1923, 1—132; R. Wenskus, Stammesbildung und Verfassung (Das Werden der frühmittelalterlichen gentes), Köln-Graz 1961, o pojmu 1—112; za marksistično teorijo Fr. Engels, Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates, Marx-Engels, Ausgewählte Schriften in zwei Bänden, II, Berlin 1955, 254—275; J. Adamus, Polska teoria rodowa, Łódź 1958.

¹⁰ N. Radojčić, Društveno i državno uređenje kod Srba u ranom srednjem veku, Glasnik SND XV, 1935, 21 (za Barski rodoslov); premalo

V Vulgati se uporabljata izraza »natio« in »gens« (zlasti v množini, gentes, poleg gentiles) navadno za poganе, »populus« za »izvoljeno ljudstvo« in po tem vzgledu poslej tudi za kristjane. Izraz »populus« (poleg njega tudi »gens«) se uporablja po tem vzgledu v prvem obdobju srednjega veka za politično ljudstvo (vojsko, zборе polnopravnega prebivalstva, zборе pri volitvi ali kronanju kralja itd.), natio (in gens) pa se uporablja pri označevanju plemenske strukture in plemenske pripadnosti. Do konca srednjega veka pa se je — potem ko so začeli uporabljati pojem »natio« ob delitvi univerzitetnih študentov v korporacije s tem imenom ter ko se je od 1273 naprej uveljavljala delitev v več »nationes« na cerkvenih zborih, obakrat v vse večji, čeprav do konca ne povsem jasni in dosledni povezavi tega izraza z jezikovnimi skupnostmi — na evropskem kontinentu vsebina poglavitnih izrazov (natio in populus) — spremenila in delno celo zamenjala. Premik vsebine kaže že dejstvo, da se uporablja po nemških knezih l. 1454 izraz »nemškega jezika« v označbi cesarstva, za kar se l. 1486 uradno uvede naslov »rimsko cesarstvo nemške narodnosti« (der deutschen Nation). Izraz »natio« pomeni svobodno in suvereno družbeno skupnost, zaradi česar pogosto obsega ta izraz le vladajoče razrede. Populus (od tod nem. Pöbel, angl. populace, v naših primorskih mestih ne le popolani, marveč tudi vsaj nova vsebina izrazov puk in pučani) pa zajema (enako kot nem. Volk) le nižje razrede tako da ima izraz manjvreden in prezirljiv smisel.¹¹ V terminologiji ogrskega državnega prava so ostali — spričo izredno velikega vpliva plemstva v državni ureditvi — do konca srednjega veka in še naprej kar trije izrazi (populus [po Verböczyju velja razumeti pod tem imenom solummodo... quoslibet Nobiles, sed non ignobiles], natio in gens); za podrejene nesvobodne sloje so uveljavili ime »plebs«.¹² Podoben razvoj je mogoče — mutatis mutandis — slediti tudi pri terminoloških premikih v srednjeveški in moderni grščini. Medtem ko je Konstantin Porfirogenetos v svojem opisu »obredov bizantinskega dvora« uporabljal ime *δημος* za organizacije, ki so imele vsaj neko vlogo v političnem predstavljanju nekih vplivnejših delov bizantinskega mestnega in v manjši meri podeželskega prebivalstva, in medtem ko mu pomeni izraz *λαός* isto kot *Ποιαιόι* (čeprav se res že razlikujejo vplivnejši in polnopravni ljudje kot *πολίται* od »navadnega ljudstva« — *χωρός λαός*), v istem času pa se uporabljajo izrazi *γένος* in *ἔθνος* za označevanje tujih plemen ali v množini *ἔθνη* tudi kot sinonim za *βασιλαιοί*, je v novi grščini prav obratno. Tu pomeni *ἔθνος* nacija, *δημος* občina ali ljudstvo, *λαός* ljudstvo ali množico ljudi.¹³

upoštevano npr. M. Hellman, Der Begriff »populus« in der Conversio Bagoariorum et Carantanorum, v Cyrillo-Methodiana, Zur Frühgeschichte Christentums bei den Slawen 863—1963, Köln-Graz, 1964, 161—167.

¹¹ J. Schmid-A. Slemmer, Kirchenlateinisches Wörterbuch, Limburg 1926, 335 (gens, gentiles), 389 (natio), 618 (populus); Fr. Hertz, Grundbegriffe..., 243 sl.

¹² V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, Zagreb 1908—1922, 716.

¹³ Constantin Porphyrogénète, Le Livre des Cérémoins, par A. Vogt, Paris, 11/1, 77—87, 11/2, 82—84, 109; J. K. Mitsotakis, Taschenwörterbuch Neugriechisch-Deutsch, 4. izd., Berlin 1953, 269, 314, 336.

Terminologija naših domačih virov in virov o naših narodih v srednjem veku glede teh vprašanj ni sistematično preiskana, vsaj ne v večjem obsegu.¹⁴ Kot zasilno nadomestilo za takšno preiskavo, ki bi morala s podrobno analizo zajeti vse vire in bi brez dvoma pokazala koristne rezultate (posebej pri cerkvenoslovanskih tekstih, za katere so ohranjeni isti ali vsaj zelo sorodni teksti v grščini ali latinščini), moremo uporabljati predvsem različne slovarje; poleg teh se moremo opreti le na nekatere delne obravnave te terminologije in njenega razvoja.¹⁵

Izraz **народъ** se uporablja v cerkvenoslovanskih tekstih za rod (genus, γένος), ljudstvo (δῆμος, tako izključno v Klocovem Glagoljašu: populus; včasih tudi za ἔθνος, kar pa se tudi z prevaja **языкъ, страна, родъ, люди**), pa tudi množica (turba, ὄχλος, πλῆθος) in ljudje (homines ἀνθρώπων). V srbskih spomenikih naletimo v Savinem življenjepisu Štefana Nemanje na ta izraz tudi kot na ime za udeležence državnega sabora ob umiku Nemanje s prestola. V Dubrovniku ga uporabijo včasih tudi v zvezi z etničnimi imeni (**у тѣхъ ꙗзыцѣхъ и строцинѣхъ и в ѣнѣхъ народѣхъ**), toda širša zveza kaže, da gre za pojem države in ne narodnosti. Pač pa se uporablja pri prevajanju Biblije ta izraz tudi v smislu političnih ali jezikovnih narodnostnih enot; vendar je zveza z etničnimi označbami književna in se — izven nekaterih mest v Bibliji in za vsakdanjo terminologijo — pojavlja šele od okr. 1600 naprej: »u narodnijem pjesmama ne nalazi se npr. grčki, turski narod, nego: Greci, Turci itd.«.¹⁶

Podobno mnogoznačen je izraz **племя**, ki pomeni navadno skupine, povezane po različnih stopnjah sorodstva (od družine preko — največkrat dinastičnega — rodu do plemena), večkrat tudi človeški rod kot celoto, le izjemno pa se uporablja za etnične (politične ali jezikovne) enote, npr. »plemena sr'pskago«, »pleme bl'garsko, ellinsko« itd.¹⁷ Prav

¹⁴ Prim. op. 10; miti pri Srbih miti pri Hrvatih sistematična preiskava še ni niti začeta — miti s strani zgodovinarjev miti s strani sociologov; še največ je v tem pogledu opravljeno pri Slovencih — četudi ne za vse skupine virov — do 18. stoletja s strani literarne zgodovine in filologije (gl. op. 21 do 23). L. Havlik, Gens Maravorum (Poznámky k vývoji gentes u Slovany), Strážnice 1946—1965, Brno 1966, 99—115, je sicer izpisal številne podatke te vrste (do 9. st.) tudi za južne Slované, vendar pa ni pristopil k njihovi analizi.

¹⁵ Prim. v tem pogledu vzorni slovar k izdaji Clozianus, izd. A. Doostal, Praga 1959, 313—398; za srbsko književnost še vedno D. Daničić, Rječnik iz književnih starina srpskih I—III, Beograd 1863—1864, uporabljen tudi v Fr. Miklosich, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, 2. izd., Dunaj 1862—1865, in pri V. Mažuraniću (op. 12); Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, izd. JAZU, različni zvezki; gl. tudi slovarske prispevke pri V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, 2. izd., Berlin 1915, 281—479.

¹⁶ Fr. Miklosich, 411; Daničić, II, 122; Rječnik ... VII, 586—590; V. Mažuranić, 715 sl. N. Radojčić, Teodosijevi pogledi na društveno i državno uređenje Srbije, Ljubljana 1931, 35 sl. (narod = gotovo isto što i množina).

¹⁷ Fr. Miklosich 571; Daničić, II, 162; Rječnik ... X, 1931, 38—41; V. Mažuranić, 935—942; gl. k temu še O. Mandić, Bratstvo u ranosrednjovekovnoj Hrvatskoj, HZb V, 1952, 225—298; N. Klaić, Postanak plemstva »dvanaestoro plemena kraljevine Hrvatske«, HZb XI—XII, 1958—1959, 159—148;

tako je z izrazom *пукъ*, puk, le datu močno prevladuje nad drugačnimi pomeni — v srednjeveških virih — vojaški pomen (vojaška ali vojaški oddelek).¹⁸

Sicer pa kaže isto značilno in svojevrstno sestavljenost vsebine iste besede tudi način uporabe etničnih imen v domačih virih. »Srbin« je človek iz Srbije, prav tako se uporablja (včasih tudi v množini) v etničnem smislu za razlikovanje od drugih domačih prebivalcev (Grkov, Bolgarov itd.) ali od tujcev (Dubrovčanov, Latinov itd.); pomeni pa tudi poljedelca pri razlikovanju od živinorejca (vlaha) ali rudarja (sasu). V množini — Srblje — pa pomeni to ime navadno ali »prebivalci srbske države« ali pa »srbsko državo« (srpska zemlja). »Srbijo« (ti izrazi se izenačujejo zlasti v vladarskih naslovih, naslovih patriarhov in pod.).^{18a} Po propadu srednjeveške srbske države je prevzela vlogo povezovavca Srbov pod turškim gospodvom le privilegirana organizacija srbske cerkve, kot personalna zveza srbskega (v nekaterih obdobjih tudi sosednega slovanskega) pravoslavnega prebivavstva. Ta položaj je bil bliže prirodnemu (jezikovnemu in kulturnemu) razlikovanju narodnostnih skupin, zato se je prav v teh stoletjih izoblikoval jasnejši pojem srbskega naroda in njegove povezanosti v enoto. Seveda pa se je spričo tega do 18. stoletja uporabljal pri razlikovanju etničnih skupin kriterij, ki ga Evropa izven pokrajin turškega cesarstva (in delno že pred tem izven vplivnih področij bizantinske kulture) ni poznala: »nacionalna pripadnost se je opredeljevala po veri in cerkvi« in šele Dositej Obradović je postavil pri Srbih prvi načelo prirodnih kriterijev — »skupnosti jezika in porekla« — kot temelj za zavest nacionalne skupnosti.¹⁹ Podobno nastopa tudi ime »Hrvat« v domačih spomenikih do 15. stoletja le v množini in s pomenom ali »Hrvatska«, »Hrvatska zemlja« ali »prebivavstvo Hrvatske« (v nekaterih virih pomeni »v Hrvatih« po vsem videzu tudi posebno ime za širše zaledje Zadra); od srede 14. stoletja se v latinščini uporablja ime Croati tudi posebej za plemstvo (nobiles Croati; duodecim generationum Croatorum; consuetudines... nobilium Croatorum).²⁰ Ta sestavljenost besedne vsebine odkriva — poleg prirodne jezikovne podlage — še druge elemente, ki so v fevdalni dobi vplivali na različne oblike in stopnje oblikovanja in povezovanja; očitno je pri tem zelo vplivna tudi povezanost v teritorialno-političnih enotah, ki so v nastajanju narodnosti toliko bolj vplivne, kakor večja je njihova samostojnost in trajnost.

S. Ćirković, *Ostaci starije društvene strukture u bosanskom feudalnom društvu*, Istoriski glasnik 1958, 3—4, 155—164; Ju. V. Bromlej, *Stanovlenie feodalizma u Horvatii*, Moskva 1964, gl. indeks pod »plemena, plemja« (395).

¹⁸ Fr. Miklosich 411; V. Mažuranić, 1193—1195.

^{18a} Daničić, III, 147—153.

¹⁹ Br. Djurdjev, *Uloga crkve* (gl. tudi *Istorija naroda Jugoslavije II*, 1960, kjer je navedena tudi starejša literatura); V. Cubrilović, *Srpska pravoslavna crkva pod Turcima od XV do XIX veka*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu V/1, 1960, 163—188; M. Kostić, *Dositej Obradović u istorijskoj perspektivi XVIII i XIX veka*, Beograd 1952, 171 sl.

²⁰ Rječnik... III, 1887—1891, 712—713; Daničić, III, 434—435; F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 659 sl., Priručnik izvora hrvatske povijesti I, 1914, 488, 494 sl.

Tudi pri Slovencih se je izoblikoval pojem naroda v sodobnem smislu šele pod konec 18. stoletja, kakor je tudi izraz »slovenski narod« na meji med 18. in 19. stoletjem dobil tisto vsebino, kakršno mu dajemo še danes. Pred tem ne srečujemo le besed »narod« (ali njej odgovarjajoče tuje besede) v zelo različnih pomenih, marveč tudi zelo veliko nejasnost v pojmovanjih, s katerimi je zvezana za nas ta beseda. Miklavž Pečaher, živčec na Češkem, se je sicer res v 15. stoletju označil z besedami »Carniolae genitus, natio zlava mea est« (rojen sem na Kranjskem, moja narodnost je slovanska), a nemogoče bi bilo dokazati, da je pri svoji drugi označbi mislil na kaj drugega kakor na jezikovno sorodnost Slovanov nasploh. Doma pa je bila stvar še mnogo manj jasna. Do začetka 16. stoletja se je sicer pri koroških stanovih ohranil v posebni »karantanski« državnopravni koncepciji spomin na to, da je izšla ta »nadvojvodina, objeta s svojimi mejami in markami in krajinami, od davnine iz tujega in ne nemškega naroda (von fremder und nicht teutscher nation)«. Toda od 16. stoletja naprej se začenjata uporabljati izraza natio in Nation v zvezi z organizacijo deželnih stanov, tako da pomenita poleg njih kvečjemu še prebivavstvo pokrajine, ki jo stanovi predstavljajo (torej Koroške, Kranjske itd.). Protestantски pisci slovenskega izraza narod niso uporabljali, čeprav so se brez dvoma zavedali jezikovne povezanosti vseh Slovencev in jo z ustvaritvijo skupnega knjižnega jezika še celo bistveno okrepili. Poznali so le izraza »ljudstvo« in »folk«. Vendar pa kažejo Trubarjevo izražanje o »Kranjcih inu Slovencih«, »kerščeniki tiga kranjskiga inu slovenskiga jezika« ter Dalmatinovo in Bohoričevo naštevanje prebivavcev posameznih naših zgodovinskih pokrajin (Kranjcev, Štajercev, Korošcev itd.) vzporedno ob Hrvatih, Dalmatinceh, Kraševcih, Čehih, Poljaki, Rusih, Ukrajincih, Bošnjakih, Srbih itd., da jim ti pojmi še niso jasni, ali vsaj ne dovolj jasni. Pri združevanju oz. poimenovanju posameznih narodnostnih enot sta jih vodila očitno še vedno oba kriterija fevdalne dobe — prirodni kriterij jezikovne enakosti in zgodovinski kriterij povezanosti po pokrajinskih mejah — ne pa pojem naroda in narodnosti, ki bi bil podoben našemu in ki se v Evropi prav tedaj šele začenja uveljavljati v najbolj razvitih predelih. Prav v tem času je po vzgledu nemškega epigonskega humanista Laziusa (mixti enim ab eo tempore Slavi Carnis Teutonibus in unam paulatim eandemque gentem) Korošec Christalnick jezikovni kriterij celo povsem nadomestil s pokrajinsko zgodovinskim, češ da so se slovenski in nemški Korošci »tako močno združili in med seboj pomešali... da je iz obojih nastalo eno samo ljudstvo (einerley volk)«. Prišteva ga »v število pobožnih Nemcev«, prav tako pa trdi, da izvira slava Koroške »od stare hiše Frankov in ne od Slovanov (Selaven), čeprav je res ostalo nekaj podeželskega ljudstva od Slovencev (Windischen)«. Megiser je v objavi Christalnickovega dela ta stališča ohranil, nejasnost o pojmu pa izpričuje tudi njegov slovar, v katerem prevaja nemški »Volk« z besedama »folk, puk«. To nejasnost so nadaljevali zgodovinarji 17. stoletja, kajti tudi Schönleben in Valvasor sta med obema kriterijema za določanje narodnostnih enot, ki so ju uporabljali protestanti, zavrnila nujnost razlikovanja po jeziku

ter se oprla v prvi vrsti na pokrajinsko pripadnost. V skladu s tem stališčem, ki ga brani tudi načelno, trdi npr. Valvasor, da obstoje Korošci in Kranjci »le iz Nemcev, dasi z dvema načinoma govora« (aus lauter Teutschen, aber unter zweyerley Red-Art). Kastelec je v svojem rokopisnem slovarju *Dictionarium latino-carniolicum* iz predzadnjega desetletja 17. stoletja že prevedel *natio-Volk* z »narod« in to povezoval z jezikovno skupnostjo (*Natio Itala* — lashki narod) ter razlikoval od »ludstuu« (*gens, plebs*). Toda oče Hipolit, ki je njegov rokopis uporabljaj, je v svojih rokopisih v začetku 18. stoletja še vedno prevajal *Natio* z »deželsku ludstvu, narod, zarod«, *populus* pa z »en folk, enu ludstvu, ena gmajna eniga mesta«. Prav tako je v tretji izdaji Megiserjevega slovarja, ki so jo 1744 oskrbeli celovski jezuiti, dostavljen ob besedi *Volk* poleg izrazov »folk, puk« kot tretji le še izraz »množica«. Razen pri Kastelec torej povsod iščemo zastoj vsaj podobnosti z današnjim pojmovanjem naroda. Zato nas tudi ne more začuditi, da se označuje okrog 1700 Gregor Vorenc kot »natione Lithopolitanus, patria Carniolus«, kar spriče takega stanja moremo prevajati le kot »po rodu (od nascor, naroditi se, ne od narodnosti!) Kamničan, po očetnjavi Kranjec«. ²¹ Šele v drugi polovici 18. stoletja se je v prvi dobi narodnega prebujanja oblikovala pri Pohlunu in Gutsmanu jasnejša terminologija, ki je razlikovala očitno več oblik ljudskih in etničnih skupnosti (*Gutsmann: Geschlecht* — rod, spol, pleme, zarod, rodovina; *Nation* — ludvina, zarod, narod; *Pöbel* — niži ludstvu, množstvo, puk, skupšina; *Volk* — ludstvu, kardelu, srenja, puk, zarodji, občina, množica; *ludstvu* — *Volk*; *ludovina* — *Nation*; *narod* — *Nation. Geschlecht*; *puk* — *Pöbel*). ²² V istem času se je pojem »narod« osvobodil zveze s pokrajinami in se preko jezikovne skupnosti povezal tudi s skupnim kulturnim življenjem. pri Linhartu pa v historični perspektivi tudi že s skupno tradicijo in

²¹ A. Breznik, *Slovenski slovarji*, Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede III, Ljubljana 1926, 110—174 (pos. 112 sl., 115, 129, 130—132, 154); in Kastelecov latinsko-slovenski slovar, *Slovenski jezik* I, 1958, 61; Fr. Kidrič, Razvojna linija slovenskega prepoveda v prvih razdobjih, *Razprave ZDHR V—VI*, 1950, 50—52, 72—75, 90—93, in *Zgodovina slovenskega slovstva od začetka do Zoisove smrti*, Ljubljana 1929—1938, 7, 14, 89, 131, 182, 259, 260, 349, 351, 387, 534, 713, 721; Fr. Zwitter, Prva koncepcija slovenske zgodovine, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XX*, 1939, 355—372, in Anton Tomaž Linhart in njegovo zgodovinsko delo, *Naša sodobnost V*, 1937, 1—13; W. Neumann, Michael Gotthard Christalnick, *Kärntner Museumsschriften XIII*, 1956, 59—79, in *Wirklichkeit und Idee des »windischen« Erzherzogtums Kärnten*, *Südostdeutsches Archiv III*, 1961, 141—168, posebej 219—225), Pretres pojmovanj protestantov, o katerih obstoje različna mnenja (A. Kos, Družbeni nazor slovenskih protestantov, Ljubljana 1946, 87—101, in *Slavistična revija* I, 1948, 186—198); F. Zwitter, *Sodobnost V*, 1937, 6 sl.; A. Slodnjak, *Geschichte der slowenischen Literatur*, Berlin 1958, 52 sl., 57, 64 sl.; M. Rupel, Primož Trubar, Ljubljana 1962, 227—229), še vedno ni dokončan, kajti še vedno je mogoče — zlasti pri Trubarju — razlagati nekatere izjave (že od 1750 naprej) vsaj v smislu začetkov nekakega nadpokrajinskega pojmovanja naroda; F. Gestnir skuša sedaj razčistiti to vprašanje kolikor je to mogoče z vinovnim pregledom vse virov, ne le protestantskih knjig.

²² O. Gutschmann, *Deutsch-windisches Wörterbuch*, Klagenfurt 1789, 115, 198, 218, 407, 518, 526, 538.

političnim življenjem, tako da je pri njem dozorela — prvič v zgodovini — tudi že jasna vsebina pojma »slovenski narod«.²³

Pojmi ne žive samostojnega življenja, marveč so samo izraz in odraz stvarnega razvoja. Poleg prirodnega temelja narodnostnih skupnosti — jezikovne povezanosti in razlik — kažeta izvor in vsebina izrazov, ki smo si jih ogledali, še na druge podlage oblikovanja etničnih skupin v dobi pred izoblikovanjem sodobnega pojmovanja narodov (oz. nacij). »Pleme« in »narod« imata oba stranska pomena v zvezi z istim izvorom oz. sorodstvom. V dobi pred nastankom držav opozarjata s tem na pomen plemenskih enot v nastajanju in razlikovanju etničnih skupnosti. Posebno povezovanje teh izrazov z vladajočim razredom fevdalne države — in včasih celo omejevanje njihove vsebine le nanj — opozarja v fevdalni družbi še posebej na pomen države (ali organizacij z delnimi državnimi funkcijami) pri oblikovanju narodnostnih skupnosti.

Vsebinski razvoj terminov kaže sam na sebi neutemeljenost takšnega obravnavanja vprašanja etnične strukture v odmaknjenih časih, ki vnaša v besede s tedaj drugačnim smislom našo vsebino. Zato historio-grfskih sporov, ki so nastajali s takšnim prenašanjem polpreteklih ali celo sodobnih sporov o razsežnosti posameznih narodov ali o nacionalni pripadnosti tega ali drugega področja v oddaljena obdobja²⁴ niti ni potrebno posebej navajati ali obravnavati problematičnosti v argumentih te vrste. Vendar pa je pretres te terminologije hkrati pokazal, da ima izoblikovanje narodov (nacij) z narodno zavestjo na evropskem kontinentu vsaj tisočletno predzgodovino (tudi če pustimo ob strani starejše sredozemske civilizacije) v oblikovanju etničnih skupnosti, ki so kvalitativno višje od plemena, ne stoje pa še na stopnji naroda moderne dobe. Njihov razvoj pa sega že globoko v vsebino modernega naroda. Če vzamemo kot primer enega od zadnjih poskusov čim natančneje opredelitve »pojma nacije«²⁵ kot »zgodovinsko nastale človeške skupnosti,

²³ Fr. Zwittner, gl. op. 21.

²⁴ Za Panonijo v 9. stoletju gl. op. 2 in k temu analizo spora B. Grafenauer, Grossmähren, Unterpannonien und Karantanien, Das Grossmährische Reich, AV CSSR, 1966, in Slovansko-nemška borba za srednje Podonavje v 9. stoletju, Razprave razreda za zgodovinske in družbene vede V. SAZU, Ljubljana 1966, 37—76 (Hauptmannov zbornik); za Bosno prim. spor med F. Šišićem, Herceg-Bosna prigodom aneksije (Geografsko-etnografsko-historička i državnopravna razmatranja), Zagreb 1908 (podobna in še ostrejša stališča so vsebovana v delih Vj. Klaića), ter Lj. Jovanovićem, O prošlosti Bosne i Hercegovine, I sv., Beograd 1909; za problem »Crvene Hrvatske« gl. Zgodovino narodov Jugoslavije I, 1953, pregled tega spora str. 222 sl., ki pa doživlja seveda še vedno nove — za zgodovinarstvo resnične preteklosti prav nič pomembne — reprize (npr. v delih D. Mandića, Crvena Hrvatska, 1957, in Rasprave i prilogi iz stare hrvatske povijesti, Rim 1963, in F. Gogale, Kuda je održan sabor na Duvanjskem polju, Šibenik 1963); za Makedonijo se tak spor stare historiografije (npr. med Zlatarskim in T. Djordjevićem — v bolgarsko-srbskem smislu) nadaljuje še do danes med bolgarskimi (npr. D. Kosev, Revizionistički falsifikacii na bulgarskata istorija i skopski istorici, Istor. pregled, Sofija 13, 1959, No. 1, 15—44) in makedonskimi zgodovinarji (npr. D. Taškovski, Samuilovoto carstvo, Skopje 1961), ne da bi pred tem razčistili vsebino pojmov.

²⁵ P. M. Rogachev - M. A. Sverdlin, O ponjatii »nacija«, Voprosy istorii 1966, No. 1, 33—48.

ki jo označuje ustaljena skupnost gospodarskega življenja (ob obstoju delavskega razreda), ozemlja, jezika (zlasti književnega), zavest etnične pripadnosti, pa tudi nekaterih značilnosti psihičnega ustroja, tradicij načina življenja, kulture in osvobodilne borbe, najdemo razen gospodarske povezanosti in kulture (seveda tudi z njo povezanega književnega jezika!), ki je v predindustrijski dobi last skrajno ozkih družbenih skupin, vse druge sestavine tega pojma v predzgodovini sodobnega naroda, segajoče do pretapljanja plemen v ljudstva. V neki obliki — čeprav drugačni od moderne nacionalne zavesti — velja to tudi za zavest etnične pripadnosti (po jezikovni skupnosti, politično-teritorialni pripadnosti; po uvedbi krščanstva v različnih obrednih oblikah tudi po skupnosti tako imenovanega »kulturnega jezika ali narečja«, ki ima nadnarečni ali medplemnski značaj).²⁶

Tudi vsebino »prednacionalne« povezanosti etničnih skupin pa moremo že deliti v elemente dveh vrst — v naravne in historične:

a) Dva elementa etnične delitve in opredeljevanja sta zvezana s samim nastankom kakršnekoli naravne človeške skupine: zavest o skupnem izvoru, ki pa vsaj od stapljanja plemen v večje skupine in z njihovo cepitvijo v različne družbene sloje vse bolj izgublja na splošnosti in pomenu, ter povezanost po skupni ljudski govorici. Razlikovanje skupin po jezikovnem kriteriju je vselej jasno na stiku skupin z izrazito različnimi jeziki (in ob njihovem mešanju ob različnih kolonizacijskih tokovih, ki jih spričo tega v tem smislu še vedno lahko štejemo med nosivce prirodnih etničnih lastnosti). Kjer pa se stikajo skupine s sorodno ljudsko govorico, je ta meja mnogo manj jasna in celo na meji med modernimi narodi na terenu večkrat skoraj neobčutna. V teh primerih je odločal o spojitvi jezikovno sorodnih etničnih skupin ali o njihovi jasnejši razmejitvi šele konkretni zgodovinski razvoj.

b) Med zgodovinskimi elementi etničnega povezovanja je bila v prednacionalnem obdobju najpomembnejša teritorialno-politična povezava, kolikor seveda ni bila v nasprotju z jasno izraženimi prirodnimi elementi (npr. z jezikovno povsem različnim prebivavstvom v isti pokrajini). Prirodni in različni elementi zgodovinskega razvoja (npr. ustaljenost politično-teritorialnih enot in njihovih meja, družbena struktura, širina in obseg političnih pravic, širina izobrazbe in kulturne povezanosti, gibljivost prebivavstva oz. ali njegova prisilna ali gospodarska navezanost na ožji okoliš itd.) so vplivali, da so se uveljavljali

²⁶ K. Horálek, K problematice dějin spisovného jazyka, v Studie a práce lingvistické I, na počest B. Havránka, Praha 1954, 369—375; J. Stanislav, Dejiny... I, 213—215; za metodologijo prim. Th. Frings, Grundlegung einer Geschichte der deutschen Sprache, 3. izd., Halle 1937, 20—25, 38—75 (in pripadajoče zemljevide), in H. Eggers, Deutsche Sprachgeschichte, I. Das Althochdeutsche, 1963, posebej 148—208. Prim. še L. Havlík, Velká Morava a středoevropská Slované, Praha 1964, 366—371, in Stražnice 1946—1965, 114—115; v zborniku Magna Moravia, Brno 1965, razprave M. Čeněk-Lamprecht, K voprosu o slavjanském jazykovém edinství v periodu příchodu v Moravii Konstantina i Mefodija, G. Bauer, Staroslavjanský jazyk i jazyk žitelé Velikoj Moravi; R. Večerká, Velikomoravské ústoky církevnoslavjanskoi písmennosti v českém kněžeství, str. 461—524.

močnejše včasih širši, včasih ožji organizmi (država — pokrajina — manjši okoliši) ter da so se sorodne etnične skupine na širokih področjih včasih in v nekaterih predelih povezovale v večjo skupnost, drugod in v drugih okoliščinah pa so se cepile in oblikovale v majhne etnične enote. Podobna je bila tudi vloga kulturne povezanosti, zlasti odkar se izraža v živem književnem jeziku in odkar se začenja z njegovo uporabo oblikovati posvetna književnost. Ta proces sovпада pogosto že s prvimi začetki prave narodne zavesti, čeprav je še dolgo — glede na življenje kmečkega ljudstva izven območja tega razvoja — omejen le na ozko, višjo plast prebivalstva.²⁷ V nekaterih primerih, ko ima verska pripadnost izrazito političen pomen (prim. položaj Bizanca v križarskih vojnah in zlasti po l. 1204; položaj krščanskih skupin v turškem cesarstvu; položaj srbske pravoslavne cerke na Ogrskem in pod.),²⁸ postane tudi ta stran kulturnega povezovanja izredno močan element pri oblikovanju široke zavesti o narodnostni pripadnosti in zavesti.²⁹

Evropska zgodovina pozna vrsto primerov, da so se v fevdalnem svetu uveljavljali ti kriteriji pri razlikovanju etničnih skupin že od zgodnjega srednjega veka naprej. Tako je bil npr. Bonifacij že v 8. stoletju pripravljen širiti krščanstvo na ozemlju frankovske države le med germanskimi plemeni, ne pa tudi med Slovani, ki jih imenuje »najgršo in najbolj zaničevanja vredno vrsto ljudi«; podobno ostro razlikovanje je podlaga mnenja v Suškem zrcalu iz 13. stoletja, da češkemu kralju ne gre pravica sodelovanja pri volitvi kralja nemške države, ker ni Nemec, tj. nemškega jezika (za nemška plemena se v tem »zrcalu« uporabljajo pogosto izraz »zunge« ali »sprache«).³⁰ Čeprav torej ne moremo obravnavati vprašanja etnične strukture v srednjem veku

²⁷ Gl. op. 25; H. Eggers, n. d., H. Das Mittelhochdeutsche, 1965 (o različnih tipih jezika po družbenih plasteh in vrstah književnosti).

²⁸ H. W. Haussig, Kulturgeschichte von Byzanz, Stuttgart 1959, 269 do 271, 411–416, 485–489; Br. Đurđev, Uloga srpske crkve..., 90–180 (podobno v Zgodovinski narodov Jugoslavije II, 1959); J. Radonić – M. Kostić, Srpske privilegije od 1690–1792, Beograd 1954.

²⁹ Seveda resnično v srednjem veku ni bilo tendenc etnične asimilacije — v smislu, ki ga danes dajemo temu izrazu (Tapkova-Zaimova) — kajti tedaj tudi niso poznali tiste na skupni jezik navezane »nacionalne zavesti«, ki jo danes razumemo pod tem izrazom; prav zaradi tega pa ne ustreza srednjeveškemu načinu mišljenja podčrtovanje »nacionalne tolerantnosti« (tolérance national; npr. pri bizantinski državi — prim. D. Zakythinos, La synthèse byzantine, v le Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est-Européennes, Les peuples de l'Europe du Sud-Est et leur rôle dans l'histoire: Byzance et les peuples du Sud-Est Européen, Sofia 1966, 10–15, 21–24; V. Tapkova-Zaimova, L'idée byzantine de l'unité du monde et l'Etat bulgare, Resumes des communications, Histoire de l'Antiquité, Moyen Age, Sofia 1966, 218–230, pos. 220); s tem se namreč ali spregleduje ali pa omalovažuje pravno povezovanje v obliki državnih ali pokrajinskih okvirov ter podobni okviri cerkvene organizacije, ki so imeli podobne posledice za »akulturacijo« in nastajanje državnega ali pokrajinskega »patriotizma«, kakor jih ima v našem času etnična (in jezikovna) asimilacija.

³⁰ Za razlikovanje prim. tudi Bonifacijevo dopisovanje s papežem Zaharijo l. 751 o vprašanju, kako je s pobiranjem dajatev »de Sclavis... christianorum et terram habitantibus«, gl. Vitae s. Bonifatii, ed. W. Levison, MGH, SS in usum scholarum, 1905, 198.

na način nekdanje historiografije, je vendarle očitno, da je že fevdalni svet z navedenimi podlagami v veliki meri vplival na nastanek poznejših narodov. Ni dvoma, da so se oblikovala že v srednjem veku tudi temeljna jedra nekaterih jugoslovanskih narodov, čeprav je ta razvoj dozorel šele v poznejših stoletjih.*

* Dieser Beitrag ist der erste Teil des Berichtes des Verfassers über »Die ethnische Gliederung und geschichtliche Rolle der westlichen Südslawen im Mittelalter« für den I. Balkanologischen Kongress in Sofia, vom 26. VIII.—1. IX. 1966; er ist in zwischen im Verlag von Filozofska fakulteta v Ljubljani in deutscher Übersetzung ungekürzt veröffentlicht worden.